

УДК: 82

Асаналиева К. А., филол. илим. канд.

kyyal.asanalieva@gmail.com

Авазбек кызы Гулбара, магистрант

avazbekova.g1990@gmail.com

[К. Тыныстанов ат. БМУ, Кыргызстан](#)

А. С. ПУШКИНДИН «ЕВГЕНИЙ ОНЕГИН» РОМАНЫ ЭРНИС ТУРСУНОВДУН КТОРМОСУНДА

Макалада А. С. Пушкиндин адабий мурасына кыргыз сөз чеберлери башынан кунт коюп келгендиги, 19-кылымдын “орус энциклопедиясы” аталган “Евгений Онегин” романынын кыргыз тилине кайра-кайра которулушу Пушкиндин талантына болгон кыргыз элинин урматы, ызаат-таазими экендиги жана ошондой эле кыргыз акын-жазуучулары Пушкиндин чыгармаларын которуу аркылуу өздөрүнүн жазуучулук чеберчилигин арттырууга мүмкүндүк алышканы жөнүндө кеңири сөз болот.

Эң биринчи жолу “Евгений Онегиндин” кыргызча котормосу белгилүү кыргыз совет прозаиги, алгачкы котормочуларынын бири К. Баялинов тарабынан ишке ашырылган. К. Баялиновдун котормосу, анын чыгармачылык сабактары “Евгений Онегиндин” кийинки котормолоруна, атап айтканда, А. Осмоновдун котормосуна пайда келтирбей койгон жок. А. Осмоновдун 1949-жылы “Евгений Онегинди” которушу кыргыз котормосундагы жаңы сапаттык тепкичтин баиталышын белгиледи.

“Евгений Онегин” романынын үчүнчү котормосу Эрнис Турсуновго таандык. Котормону үч жолу кайрадан иштеп чыгууга он беш жылдан ашуун убакыт, талбаган эмгек-эрк кетти. Котормону эне тилинде ширелүү бериш үчүн котормочу өз эне тилинин байлыгын, аттардын этимологиясын билип, ушунун баарын философиялык жалпылыктан өткөрүү керек. Ошондо гана котормо ойдогудай чыгат. Э. Турсуновдун бул котормосу ушундай чыгармалардын катарына кирет деп айта алабыз.

Өзөктүү сөздөр: адабият, тарых, котормо, онегиндик строфа, поэма, философия, көркөм чеберчилик, орус энциклопедиясы.

Асаналиева К. А., канд. филол. наук, доцент

kyyal.asanalieva@gmail.com

Авазбек кызы Гулбара, магистрант

avazbekova.g1990@gmail.com

[ИГУ им. К. Тыныстанова, Кыргызстан](#)

РОМАН АЛЕКСАНДРА СЕРГЕЕВИЧА ПУШКИНА "ЕВГЕНИЙ ОНЕГИН" В ПЕРЕВОДЕ ЭРНИСА ТУРСУНОВА

В статье рассматривается процесс становления науки о переводе в кыргызском литературоведении. Авторы считают, что перевод, как и любое другое явление, находится в диалектическом развитии, что подтверждается рассмотрением 3-х переводов романа А.С.Пушкина «Евгений Онегин», определяющие процесс освоения переводчиками принципов художественного метода перевода. Обращения к

неоднократному переводу на кыргызский язык романа «Евгений Онегин», «русской энциклопедии», необходимо рассматривать как дань высокому уважению и поклонения кыргызского народа светлому таланту Пушкина. Благодаря переводу произведений Пушкина кыргызские поэты получили возможность совершенствования своего художественного мастерства.

Первый перевод «Евгений Онегина» осуществил известный прозаик, один из первых кыргызских переводчиков К.Баялинов, его творческий опыт оказал благотворное влияние на последующие переводы, в частности, на перевод А. Осмонова «Евгений Онегина» в 1949 году, который обозначил новый этап в развитии художественного перевода.

Третий по счету перевод «Евгения Онегина» выполнен Э. Турсуновым, который вызвал многочисленные споры среди критиков. Учитывая все критические замечания, продолжая неустанную работу над переводом в течение 15 лет, представил три варианта перевода. Он направил все свои силы, талант, время, учел все замечания и предложения, подчинил всю свою волю и достижению цели, создал перевод, равный переводу А.Осмонова и превосходящий его в некоторых отношениях. Э. Турсунов трижды обращался к переводу «Евгения Онегина» (1967,1988, 2004). Э. Турсунов является одним из талантливых переводчиков. Только тот поэт способен обращаться несколько раз к одному и тому же произведению, кто имеет силу воли, эрудицию, призвание. Без такого кропотливого труда выдающийся образец художественного творчества, как «Евгений Онегин», не мог заговорить на другом языке. Роман «Евгений Онегин», являясь новаторским произведением, оказал сильное влияние не только на русскую культуру, но и приобрел широкую известность в мировой литературе.

Ключевые слова: литература, философия, поэма, роман, перевод, онегинская строфа, мастерство, художественное творчество, русская энциклопедия.

*Asanalieva K. A., Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of the Kyrgyz
Language and Literature.
kyyal.asanalieva@gmail.com
Avazbek kyzy Gulbara, magistrant
IKSU, K. Tynystanov, Kyrgyzstan*

LITERARY TRANSLATION BY ERNISTURSUNOV OF A.S. PUSHKIN'S NOVEL "EUGENE ONEGIN"

The article reviews the formation process of the science of translation in the Kyrgyz literary criticism and argues that translation, like any other phenomenon, is in dialectical development. This is confirmed by the consideration of 3 translations of the novel by A.S. Pushkin "Eugene Onegin", defining the process of mastering the principles of the artistic method of translation by translators. Appeals to repeated translations into the Kyrgyz language of the novel "Eugene Onegin", "the Russian encyclopedia" should be seen as the Kyrgyz people's tribute of high respect and worship towards the bright talent of Pushkin. Thanks to the translation of Pushkin's works, the Kyrgyz poets were able to improve their artistic skills. Translation of K. Bayalinov, his creative experience had a positive effect on subsequent translations. In particular, the translation of "Eugene Onegin" by A. Osmonov

marked a new stage in the development of literary translation. Tursunov's third translation of "Eugene Onegin" caused numerous disputes among critics. Taking into account all the criticisms, his tireless work on the translation continued for 12 years.

He presented three versions of the translation. Putting in all his strength, talent, and time, he took into account all the comments and suggestions, submitted all his will, and achieved his goal. He created a translation that was equal to Osmonov's translation and surpassed it in some respects. E. Tursunov thrice turned to the translation of "Eugene Onegin" (1967, 1988, 2004). One of the talented translators is E. Tursunov. Only the poet who has willpower, knowledge, and vocation can address the same work several times. Without such painstaking work, an outstanding example of artistic creation such as "Eugene Onegin" could not be available in another language. The novel Eugene Onegin, being a pioneering work, had a strong influence not only on Russian culture, but also gained wide popularity in world literature.

Key words: literature, philosophy, poem, novel, translation, Ohegin stanza, workmanship, artistic creation, Russian encyclopedia.

А. С. Пушкиндин адабий мурасына кыргыз сөз чеберлери башынан кунт коюп келгендиги белгилүү. 20-жылдардан тартып эле акындын улам бир чыгармасы которулуп, бирде ийгиликтүү чыкса, бирде максатына жетпей өксүп калып, айтор, акындын поэзиясы ар бир жаңы муундун котормочуларына такай улам жаңы сапаттары, жаңы кырлары менен ачылып келет. А. С. Пушкиндин поэтикалык генийлигинин бийик туундусу жалпы эле орус адабиятынын өнүгүшүнө көптөн-көп таасир тийгизген. "Евгений Онегин" 19-кылымдын башындагы турмушту, В. Белинский айткандай [2: 560], энциклопедиялык көп кырдуулук менен таамай чагылтканы, атактуу "онегиндик строфа" - 14 саптан турган ийкемдүү ыр түрмөгү толгон-токой таамай сүрөт, элестерди алаканга салгандай айгине, терең жана адамдардын типтүү образдарын тартып чыкканы белгилүү. "Пушкин чувствовал необходимость вырваться из заколдованного круга одних и тех же рифм, которые обезличивает стихотворное произведение и нивелирует мысли поэта" [4: 174]. Акындын уйкашка болгон мамилесинен анын көркөмдүк чеберчилигинин деңгээли көзгө көрүнөт.

А. С. Пушкиндин "Евгений Онегин" романынын К. Баялинов (1941), А. Осмонов (1949) жараткан кыргызча котормолору жаңы сапаттык тепкичтин башталышын белгиледи. "К. Баялиновдун котормосундагы ыр өлчөмү (11-12 муун) бул котормодо сакталса да, "Онегиндик строфа", башкача айтканда, он төрт саптан турган АБАБ // ВВГГ// ДЖЖДД// ИИ ыр уйкаштыктары түп нускадагы ырааттуулукта берилди. Бирок А. Осмоновдун котормосунун башкы ийгилиги, албетте, анын жандуу поэтикалык илеп менен чыкканы, түпкү идеялык мазмун калыбынан бузулбай берилгендиги, котормо чеберчилик жактан поэтикалык жаңы деңгээлге көтөрүлгөнү эле. Котормо мааниси жагынан да, көркөмдүк-эстетикалык жагынан да такталып, тереңделип, дурус стилдик маданият, акындык чеберчилик менен чыкты"- дейт О. Ибраимов [5: 506].

“Евгений Онегин” романынын үчүнчү котормосу Эрнис Турсуновго таандык. Бул үчүнчү котормого көптөгөн пикирлер айтылды, айта кетсек К. Артыкбаевдин “Евгений Онегиндин” жаңы котормосу” аттуу макаласында: “Алыкул Осмонов менен Эрнис Турсуновдун котормолорунун бирин-бири жерибеген, тескерисинче, бирин-бири толуктаган эки башка сырдуу, эки башка кооз поэтикалык дүйнө экендиги менен окуган адамды ыраазы кылбай койбойт”, - деп жазат К. Артыкбаев. Ал Э. Турсуновдун котормодо кетирген кемчиликтерине да токтолуп кетет: «Жаңы котормодо эмнегедир оригиналдагы Эола, Амур, Венера, Фортуна, Лель Гименей, Ипокрена, Аврора, Нереида, Аврора сыяктуу сөздөр колдонулбай, таптакыр түшүп калгандыктан, ал сөздөрдүн берген маанилери жетиңкиребей көмүскөдө кала берип, анын ордуна жеңил-желпи кыргыздаштырылган түшүнүктөр пайда болгон. Муну котормочу эске алса болмок. Алыкулдун котормосунда булар атайы эске алынган болучу. Э. Турсуновдун котормосу боюнча менин эң орчундуу дооматымдын бири ушул» [1: 118]. Ырасында эле, белгилүү окумуштуу К. Артыкбаев туура белгилегендей, котормочу Э. Турсунов “Евгений Онегиндин” биринчи котормосунда ушуга окшош көп кемчиликтерди кетирген, ушундай сыяктуу көптөгөн сын-дооматтарды эске алып, ал “Евгений Онегиндин” котормосун кийин бүт кайрадан оңдоп чыгып, Пушкин жазган көп сөздөрдү эч өзгөртүүсүз кайра киргизген. Маселен, А. С. Пушкиндин. “Евгений Онегининин» 1988-жылы оңдолуп, толукталып чыккан экинчи басылышындагы:

Эпиграфты согот латынча.

Ювеналды бир топ талкуулап,

Энеида жактан ал азыр,

Санжырасын биздин дүйнөнүн,

Жер тарыхын, дата тизмегин,

Жаман көргөн мойну жар бербей,

А Ромулдан берки, соңку да,

Анекдоттор анда толтура, - деген саптар буга далил болот (“Евгений Онегин”. -Фрунзе,1988. 8-б).

Көрүнүктүү окумуштуу Д. Кулбатыров “Көркөм котормодогу чеберчилик маселелери” аттуу китебиндеги “Евгений Онегиндин” үч котормосу” деген макаласында Э. Турсуновдун котормосуна кеңири токтолот: “Э. Турсуновдун калеминен жаралган “Евгений Онегиндин” үчүнчү котормосу бардык жакшы көркөм чыккан жерлерине карап баалаганыбызда да, абдан эле солгун, өңү азыңкы, сөздөрү таасирсиз жаралган. Анда али кыргыз окуучуларынан жашынып жаткан эң кызыктуу ойлор, көп көркөм боектор дагы жакшылап изденип, чыгармачылык менен которулса, оригиналдуу поэзиябызды байытууга, өстүрүүгө көмөктөшчү

зор кубат бар” [6: 101]. Э. Турсунов ушу сыяктуу көп сын-дооматтарды, кемчиликтерди эске алып, “Евгений Онегинди” үстүндө талбай эмгектенип 12 жылдын ичинде үч жолу которуп чыкты. Ал ага бардык күчүн, талантын, убактысын жумшады, кемчиликтерди угуп арданбай, эркин таштап салбай, кайра колго алып өжөрлөнүп иштеп, А. Осмоновдун котормосуна тең тайлашкан мыкты котормо жаратты.

Форма жагынан алганда, “Евгений Онегин” – жогорку деңгээлде чечилген өтө көркөм чыгарма. Ал айтылуу “*онегиндик строфа*” менен он төрт саптуу, төрт стопалуу ямб өлчөмүндө, уйкаштары абаб, ааббб, абба, вв тартибинде жазылган. Бул өлчөмдү Пушкин романдын башынан баштап аягына чейин бардык строфада бирдей сактаган. Андыктан котормочу-акындын алдында “онегиндик строфага” кылдат мамиле кылуу, анын өзгөчөлүгүн карегиндей сактоо милдети турган. Албетте, ал милдетти жүзөгө ашыруу оңой-олтоң иш эмес эле. Ушаковдун, Ожеговдун, Юдахиндин залкар эмгектери котормочу Э. Турсуновго зор таяныч болгон. Кээ бир сөздөр неологизм болуп кирсе, кээ бир сөздөр архаизмге айланган. Байыртан келаткан эне тилибиздин кебелгис сөз байлыгы турганда которулбай турган чыгарма жок болуш керек деп ойлойсуң, бирок канча эмгек, канча түйшүктөн кийин гана ал эмгек жаралат. Орус тилинин артыкчылыгы менен эне тилдин керемети котормодон айкын көрүнөт. “Евгений Онегин” Э. Турсуновдун талантынын кудурети менен, талбаган эмгегинин натыйжасы менен кыргыз окурмандарына жетти деп ойлойбуз. Акындын котормодогу чеберчилиги Онегиндик строфанын татаал формасын жеткиликтүү кылып, жөнөкөйлөштүрүп бергенинде да турат.

Эмгектин сапаты акын-тилмечтин тигил же бул даражадагы түшүнүгүнө, талантына, шык эргүүсүнө түздөн-түз байланышат.

“Евгений Онегинде” чыгыш элдеринин турмушуна окшобогон, тескерисинче андан кескин айырмаланган орус духу, анын салты, санаасы, адаты, кулк-мүнөзү, ырым-жырымы, жалпы эле жашоо-тиричилиги ар тараптуу сүрөттөлөт. Ошондуктан “Евгений Онегинди” которууда анын спецификалуу өзгөчөлүгүн таба билүү зарылдыгы турган. Орус ыр түзүлүшүндө ролду көбүнчө басым ойнойт. Басым ар бир сөздүн айтылышына же жазылышына жараша аягына, башына, ортосуна түшө берет да, уйкаштар басымга карата ийкемге келет. Сүйлөмдөр (мужской, женский, средний) роддордо тургандыктан, орус ыр түзүлүшүндө мужской, женский рифмалар да бар. Кыргыз тилинде булар жок. Биздин тилде басым ар сөздүн аяккы гана муунуна түшөт. Кыргыз ырлары, негизинен, силлабикалык ыр түзүлүшүнө жаткандыктан, уйкаштардын тактыгын сөздүн аягындагы гана басым күчөтөт. Романды которууда ошол өзгөчөлүктөр эске алынып, түп нускага жакын көркөм каражаттар каралып, акыры туташ тогуз муун ыр өлчөмү ылайык табылган.

Э. Турсуновдун котормосу:

Кайда болбойт өмүр,

кайгысы,

Кайыр, кош бол, кайран

ынагым!

Салават саа, алтын

жаштыгым,

Сайран, үлпөт, чуулуу

күндөрүм,

Сен арнаган сейил

түндөрүм!

Мен ыраазы, капа кылбадың,

Мээриминче эргип дуулдадым (6-гл. 44-строфа)

Роман кыргыз окурмандарына жеткиликтүү, уккулуктуу, жагымдуу болсун үчүн кыргыз ыр түзүлүшүндөгү көркөм каражаттар орундуу колдонулган. Мисалы, кайчы, туташ, оромо, эгиз уйкаштын түрлөрү, бир өңчөй ыргак – 4 – 2 – 3, аллитерация, ассонанс, рефрендер кеңири колдонулуп, ички музыкалык кайрыктарга көңүл бөлүнөт. Строфалардын эмоциясы, афоризми, сарказмы, юмору, азили, кээде так өзүндөй, кээде тогуз муундук ыр саптардын мүмкүндүгүнө жараша маңызы алынганы көрүнөт.

Э. Турсунов сынчылардын, адабиятчылардын, окурмандарынын, жолдошторунун каалоо-пикирлерин эске алып, роман Онегиндин саякаты менен, бардык комментарийлери менен мүмкүн болушунча түп нускага теңештирилип кайрадан которду.

Романдын негизги сюжеттик өзөгүн өзү тарбияланып өскөн ак сөөк коомунан тажаган билимдүү мырза жигит Евгений Онегиндин тагдырында болуп өткөн окуялар түзөт. Окуя Онегиндин кыштактагы абасы катуу ооруп, Онегинди чакыртканынан башталат. Онегин кыштакта жүрүп жаш акын Ленский менен достошот. Ленский аркылуу Лариндердин үй-бүлөсү менен таанышат. Лариндердин улуу кызы Татьяна Онегинге арзуу сезим менен ашыктык катын жазып, жигиттен терс жооп угуп, ындыны өчөт. Ленскийдин колуктусу Ольганын айынан болбогон нерсеге эки дос араздашып эрөөлгө чыгышат. Эрөөл Ленскийдин өлүмү менен аяктайт. Романда андан ары Онегиндин жер кезип кетиши, Татьянанын күйөөгө тийиши жана Онегин Татьянаны ак сөөк графтын зайыбы болгон кезинде жолуктуруп, сүйүүсүн билдирип, кыздан терс жооп угуп шылкыйган абалын сүрөттөгөн окуялар баяндалат. Романдын кыскача мазмуну ушундай.

Биз ишибизде романдагы сюжеттин айрым бөлүктөрүнүн берилишин Эрнис Турсуновдун котормосунун мисалында талдамакпыз. Биздин

эмгекте романды которгон үч автордун варианттарын ийне-жибине чейин салыштырууга мүмкүн эмес. Романдын котормосун талдоодо үч котормочунун варианттарынын кээ бир урунттуу жерлерин гана мисалга алабыз.

Котормонун биринчи варианты 1967-жылы жарыяланып, аны оңдоо, толуктоолор менен 1988-жылы кайра жарыялады. Э. Турсунов котормонун түп нуска менен бардык жагынан төп келишине жетишүүгө аракет кылган. Ал чыгарманын образдуулугун, уйкаштыктар менен ыргактардын, атүгүл, сөз менен тыбыштардын шайкештигин сактап билүүгө, кыскасы, А. С. Пушкиндин бүткүл устаттыгын кыргыз окурмандарына жеткирүүнү өзүнө милдет кылган.

“Евгений Онегин” романы Э. Турсунов тарабынан үч жолу которулуп чыккандыктан, биз ишибизде котормонун оңдолуп, толукталып жарыяланган акыркы варианты жөнүндө сөз кылмакчыбыз. Ага киришүүдөн мурда Э. Турсуновдун биринчи вариантындагы айрым так которулбай калган жерлерине токтолсок. Эң алды “Евгений Онегинде” байыркы кылымдардан баштап 19-кылымга чейин өткөн улуу акындардын, илимпоздордун, алардын китептеринин, каармандарынын аттары жана алардан башка да толуп жаткан ар түрдүү аттар көп кездешет. Албетте, алардын баары чыгармага максатсыз киргизилген эмес. Бирок Э. Турсуновдун котормосунда, К. Артыкбаев туура белгилеп кеткендей, эмнегедир оригиналдагы Эола, Амур, Венера, Фортуна, Гименей, Аврора, Нереида ж. б. у. с сөздөр колдонулбай, таптакыр түшүп калгандыктан, анын ордуна жеңил-желпи кыргыздаштырылган түшүнүктөр пайда болгон. Буга мисал:

Обоих ожидала злоба,
Слепой Фортуны и людей,
На самом утре наших дней.

деген саптар котормодо:

Наалат алып элден кудайдан,
Биздин күндүн таңы кылайган.

-болуп которулган. Мында “Злоба слепой Фортуны” котормодо кудай болуп берилиши, ырды эмоционалдык касиетинен ажыраткан, лексикалык байлыгын жардыланткан. Бул жерде стилди эске алыш керек эле, А. Осмоновдун котормосунда бул эске алынган болучу. Ушул эле саптар А. Осмоновдо.

Экөөбүз тең балаа күтө турганбыз,
Ал: көр Фортуна жана элдердин балаасы,
Аны күткөн биздин күндүн эң башы.

Бул ыр саптары анча поэтикалуу болбосо да, оригиналдагы “Фортуна» деген сөз көтөргөн маани турат. Бул жерден Э. Турсунов А. Осмоновдун котормосунун ушундай жерлеринин изине түшсө болмок.

Оригиналдагы дагы бир ушундай саптар:

Дианы грудь, ланиты флоры,
Прелестны милые друзья,
Однако ножки Терпсихоры,
Прелестней чем-то для меня.

Котормодо:

Кыз мөмөсү, дидар жаркыны,
Кыйбастыкка бүткөн жан достор.
Бирок чиркин бийчи балтыры,
Как жүрөктөн ысык кан козгоор.

Бул өзүнчө алып караганда, жакшынакай эле ыр, бирок анын оригинал менен божомолдуу гана жакындыгы бар. А. С. Пушкинге тиешелүү шайдооттук, кылдат айтылган ирония котормодон сезилбей калган. Оригиналдагы “Диана” деген сөз - “кыз”, “Терпсихора” деген сөз – “бийчи” болуп кыргызчаланып, өздөрүнүн оригиналдагы функцияларын толук аткара албай калган. Дагы айта кетчү нерсе, ”Евгений Онегиндин” 1 - глава, 30 - строфадагы ыр саптарынан да мүчүлүштүктөр кеткен:

Найдете вы в России целой
Три пары стройных женских ног,
Ах! Долго я забыть не мог
Две ножки... Грустный, охладельй,
Я все их помню, и во сне

Они тревожат сердце мне. (“Евгений Онегин”. -М.: Худ. лит, 1984. 41-б.)

Муру болсо Э. Турсунов мындайча которуптур.

Бирок биздин бүткүл оруста,
Үч аялдан артык кездешпес.
Балтырына балтыр теңдешпес,
Баягы асыл... кайра жолукса!
Эстеймин да көрөм түшүмдө
Эзет жанды элес бүшүркөп. (1988, 131-б)

Пушкиндин “найдеге вы в России целой, три пары стройных ножек” ыр саптары “Үч аялдан артык кездешпес, балтырына балтыр теңдешпес” деген ыр саптар менен которулуптур. Пушкин бул жерде “аялзаттын келишимдүү сулуу буттары” жөнүндө сөз кылып жатса, Э. Турсунов “балтырына балтыр теңдешпес” деп башка мааниде которгон.

А. С. Пушкин романдын идеялык-көркөмдүк сапатын жогорулатуу, өз мезгилинин духун жана мүнөзүн окурмандарга толук жеткирүү жана каармандардын образдарын бардык жагынан ачып көрсөтүү максатында көркөм каражаттарды пайдаланган. Мисалы, Евгений Онегин жаңыдан

Окумуштуу К. Артыкбаев “Евгений Онегиндин” төртүнчү главасынын эң биринчи башталган ыр саптарындагы мүчүлүштүктөрдү да туура көрсөтүп кеткен:

“Чем меньше женщину мы любим,
Тем легче нравимся мы ей.
И тем ее вернее губим
Средь обольстительных сетей.

Муну Э. Турсунов минтип которуптур:
Арбап алган кырчын кезимди,
Аял назик, анткор, айлакер,
Буту алдына таштап өзүмдү
Буйругуна болгом кирептер. (1988, 227-бет).

Мында, биринчиден, строфанын мааниси бузулган. “Чем меньше женщину мы любим” деген сап Татьянаны салкын “сүйгөн” Онегиндин ички дүйнөсүн ачууга зарыл сап катары Пушкин тарабынан поэтикалык чегинүү иретинде атайы алынган. ”Арбап алган кырчын кезимди, аял назик, анткор, айлакер” деп которуш, албетте, оригиналдын түпкү маанисине таптакыр карама-каршы келет. Алыкул бул строфаны:

Биз канчалык салкын сүйсөк аялды,
Ошончолук оңой жагып алабыз.
Ошого тең жолдон бузуп аларды

Азгыруунун торлоруна чалабыз, - деп оригиналдын духун берүүгө ылайык которгон. Кыскасы, жогорку сыяктуу мүчүлүштөр котормонун кийинки басылышында котормочу тарабынан жеңил-желпи гана оңдолуп, өз ордуна келтириле коюучу кем-кечиктер болуп эсептелет”, - дейт К. Артыкбаев [1: 185]. Жогорудагы ыр саптары котормонун кийинки вариантында оригиналга жакын:

Салкыныраак сүйсөк аялды,
Сарсан болуп абдан жалбарат.
Тузактайсың анда аларды,
Туткун болуп оңой алданат (2004, 92-б)

Жогоруда биз айтып кеткен кемчиликтерди Э. Турсунов романдын кийинки вариантында (2004-ж) оңдоп жарыялады. Муну менен биз котормонун биринчи варианты кемчиликтерге толгон деп айтуудан алыспыз. Анын ийгиликтүү жерлери кийинки вариантында сакталган. Э. Турсунов өзү белгилегендей, жаңы вариантты басуудан мурда эки жарым миң сабы кайрадан оңдолуп которулуптур. Анын котормосу окуганга, түшүнгөнгө жеңил, поэтикалуу, оригиналга өтө жакын котормо. Биз бул ишти жазып жаткан учурда котормонун ийгиликтүү чыгышына, артыкчылыктарга кандай жетиштиңиз деген суроого жооп алуу үчүн авторго кайрылган элек. Э. Турсунов: “Албетте, бул котормо жашты да,

күчтү да, өмүрдү да алды. Бул котормону кайрадан иштеп чыгууга бардык акындык күчүмдү жумшадым. Романды которуудан мурда анын кандайча жазылганын, тарыхын ордун, турмуштук маанисин, адабий процесстерге тийгизген таасирин жана Пушкиндин доорун изилдеп чыгууга туура келди. Романда кездешкен кыргызда жок европалык тамак-аштын түрлөрүн, мисалы, антрекот, ростбиф, бифштекс, солянка; бийдин түрлөрүн: мазурка, катильон, пальто, чардаш; аскердик терминдерди: кавалер, гусар жана башка ушундай сыяктуу романда кездешкен түшүнүксүз терминдерди ийне-жибине чейин таанып билүүгө аракеттендик. Талбаган эмгектин, акындык эргүүнүн натыйжасында бул котормо жаралды”, - деп биз менен ой бөлүштү. Ал эми котормону эне тилинде ширелүү бериш үчүн котормочу өз эне тилинин байлыгын, аттардын этимологиясын билип, ушунун баарын философиялык жалпылыктан өткөрүү керек болчу. Ошондо гана котормо ойдогудай чыгат. Э. Турсуновдун бул котормосу ушундай чыгармалардын катарына кирет деп айта алабыз.

Мезгилдик жактан айырмаланган котормолорду салыштырып окуу бизге Э. Турсуновдун чеберчилигинин өсүш жолун, деңгээлин байкоого мүмкүндүк берет.

Романдагы эң маңыздуу, көңүлгө бат уюган жерлердин бири – Татьянанын Онегинге жазган каты. Бул ыр саптары – терең психологияга, бай сезимге толгон поэзия. Мунун котормодо кандай берилгенине көз салып көрөлү:

А. С. Пушкин:

Я к вам пишу - чего же боле,
Что я могу еще сказать?
Теперь, я знаю, в вашей воле,
Меня презреньем наказать (110-б).

Э. Турсунов:

Кат жазамын - башка не дейин,
Кандай сөздү сизге айта алам.
Жазаңызга эркти берейин,
Жакпай калса сөзүм кайта алам (115-б.)

Бул профессионалдуу которулган саптардын уйкаштыгы да, мааниси да жайында. Ушул эле Татьянанын каты котормонун биринчи вариантында:

Жазамын сизге, жазамын,
Жаш жүрөк сүйүү өртүндө,
Жек көрсөң кыздын азабын,
Жазалоо жигит эркинде, - деп которулуп, кадимки элдик секетбайларды эске түшүрүп калган эле. Мында котормочу оригиналга

эркин мамиле жасап, окуучуларга толук түшүнүктүү болушун көздөп, аны жупулантып, жеңилдетип жибергендей элес калтырат. Жогорудагы иштелген варианттан алынган үзүндү котормочунун баяндоо манерасынын, чеберчилигинин байкаларлык деңгээлде жогорулаганын айгинелеп турат.

Романдагы эң кейиштүү окуялардын бири болгон жаш Ленскийдин өлүмүн А. С. Пушкин төмөндөгүдөй баяндайт:

И Ленский хмуря левый глаз,
Стал также целить - но как раз,
Онегин выстрелил... пробил,
Часы урочные поэт,
Роняет молча пистолет (114-б).

Э. Турсунов:

Ленский да көзүн жумганда,
Атайын деп мелжеп турганда.
Атып ийди, досу, каран түн!..
Тагдыр сааты буйрук кылдыбы,
Пистолети колдон ыргыды (176-б).

Мында жогорку саптардын мазмуну оригиналдагыдай эле берилген. Э. Турсуновдун “Каран күн”, - деп кейиши окуянын трагедиялуулугун арттырып, маанисин тереңдетип отурат, бул да котормочунун ийгилиги десек болот.

Котормону окуп жатып тогуз муундук строфага маани менен ойдун сыйымдуулугун, тышкы көркөмдүгү менен ички кайрыктарын, интонация жана музыкалуулугун сыйдырган котормочу Э. Турсуновдун талантына таң бербеске болбойт. Котормодогу берилген диалогдор буга дагы бир мисал боло алат:

А. С. Пушкин:

“Так ты женат! Не знал я ране!
Давно ли?”. ”Около двух лет”-
“На ком?” -“На Лариной”-“ Татьяна?”
“Ты ей знаком?” -“Я им сосед”-
“О, так пойдем же”. Князь подходит
К своей жене и ей подводит.

Э, Турсунов:

“Үйлөндүңбү? Качан, ой, досум?”
“Экинчи жыл” -“Ким ал дилбарың?”
“Ларинага” -“Таня болбосун?”
“Тааныш белең?” -“Коңшу тургамын”

“Жүр, анда!”-деп князь зайыбына,
Алып барат сыпаа кайрыла (251-б.).

Орус тилинин артыкчылыгы менен эне тилдин керемети котормодон айкын көрүнөт. Муну ишке ашырган таланттуу котормочу көп изденүүдөн өткөнү анык.

Кайсы бир строфаларда А. Осмоновдун котормосун чыгармачылык менен пайдалана билгендиги, 11 мунду 9 мундуу ыр саптарына сыйдыра алгандыгы байкалат.

А. Осмонов:

Талон жакка салат жол эбин,
Ал белгилүү: күтүп турат Каверин (8-б.);

Э. Турсунов:

Талон жакка тартат жол эбин,
Анда күтөт досу Каверин.

Же болбосо А. Осмоновдо:

Азыр болсо жолдорубуз эң жаман,
Көпүрөлөр ээсиз калып чириген.
Түшкөн жерде канталасы жанды алган,
Мезгил болбойт минут көзүң илинген (129-б.)

-деген саптарга үндөш Э. Турсуновдун котормосу:

Жолдорубуз азыр эң начар,
Көпүрөлөр ээсиз чириген,
Конгон жерге бүргө жеп жатар,
Минут болбойт көзүң илинген.

Мындай үндөш саптар котормонун кээ жерлеринде кездешерин, эки котормону салыштырып, өзүнүн ушундай байкоолорун профессор К. Артыкбаев 1970-ж жарыяланган “Евгений Онегиндин жаңы котормосу” деген рецензиясында белгилеген: “Ошону менен бирге аттап өтүүгө болой турган кээ бир строфаларда Алыкулдай чоң акын салган даңгыр жолго кез-кез түшө калуу, анын поэтикалык булагына жүз чайып сергилен тарта, кайра өзүнчө сапарга чыгуу сыяктуу көрүнүштөр Э. Турсуновдун котормосунан кезикпей койбойт. Бул болсо А. Осмоновдун котормосун көчүрүп алды дегендикке жатпайт. Э. Турсуновдун котормосунда анын өзүнүн акындык почерки, акындык жүзү аттын кашкасындай көрүнүп турат” [1: 189].

“Евгений Онегиндин” Э. Турсунов ишке ашырган үчүнчү котормосу баштагыларга караганда, башкача айтканда, К. Баялинов менен А. Осмоновдун котормолоруна салыштырганда, баарынан мурун, маанилик, ыргак-мелодика жагынан оригиналга жакындыгы менен айырмаланды.

А. С. Пушкин:

Онегин, я тогда моложе,
Я лучше, кажется, была,
И я любила вас; и что же?
Что в сердце вашем я нашла?

Э. Турсуновдун котормосу:

Ал учурда мындан жаш элем,
Асыл элем, айдай таза элем.
Ашык элем, сизге наз элем,
Кантип бүттү анан маселем?

Онегиндик текстти бүт бойдон ийне-жибине чейин камтып которуу дегеле мүмкүн эмес. Ар бир строфадагы контекстин катылган сырын, саясий маанисин, философиялык жыйынтыгын, коомдук белгилерин, ар кыл чегинүүлөрүн, автордук кайрылууларын, күндөлүк турмуш көрүнүштөрүн, кош маанилүү, көп маанилүү сөздөрдү, идиома, калька, канаттуу сөздөрдү, афоризм, неологизм, сарказмдарды, фразалык ассоциацияларды азыркы окурманга, түп нускага жакындаштырып кынап которууга аракет кылсак да, улам жаңы кырлары табылып, улам жаңы суроолор туулары белгилүү, анын жаңы жандырмагын жандыруу – улам алдыдагы милдет, ага бардык күч-кубат, дарамет зарп кылынат.

Фундаменталдуу котормо өзүнүн бүтүндүгү жана көркөмдүгү менен айырмаланат. Эмгек бир бүткөн чыгарма болуп, окурманды толкута алса, акын-тилмеч максатына жеткени. Классикалык чыгарма өз дооруна гана кызмат өтөп, динамикалык өнүгүшү токтоп калбагандыктан, жаңы муунга мурдагы түшүнүктөр алыс болор, тескерисинче мурдагы түшүнүктөрдү бизден да тереңирээк түшүнөр. Улам жаңы окурман жаңы талаптарды коёт. Жашап турган жандуу чыгарманы бүтүрө которуш же бүтүрө түшүнүк бериш – татаал процесс. “Евгений Онегинден” кийин ушул деңгээлдеги роман кандай ойго саларын билбейбиз, бирок бул роман кайсы улут тилине которулбасын, жаңы кызыкчылыктарды туудура берерине шек жок.

Адабияттар:

1. Артыкбаев К. Сын сапары. - Фрунзе: Кыргызстан, 1970. -256 б.
2. Артыкбаев К. Чыгармалар жана ойлор. -Фрунзе: Кыргызстан, 1974. -248 б.
3. Белинский В. Г. Избранные статьи. –М., 1981.
4. Гончаров Б. П. Звуковая организация стиха и проблемы рифм. -М., 1973. - 173-б.
5. Ибраимов О. Адабий классиканын азыркы өмүрү. - Фрунзе, 1982. -108 б.
6. Кулбатыров Д. М. Көркөм котормодогу чеберчилик маселелери. - Фрунзе: Илим, 1974. -160 б.
7. Турсунов Э. “Евгений Онегинди” которуу озуйпасы. // Кыргызстан маданияты. -1988. -№12. - 12-май.
8. Пушкин А. С. Евгений Онегин. Которгон Э. Турсунов. - Фрунзе, 1988.